

M.G.V.

1946

Vereeniging „Museum voor de Grafische Vakken"
gevestigd te Utrecht

Goedgekeurd bij Kon. Besl.
van 19 October 1928, Nr 55

*

Uittreksel der statuten

DOEL

Art. 3 Het doel der vereeniging is: het begunstigen en in stand houden van een verzameling van voorwerpen, die historisch of aesthetisch van beteekenis zijn voor de grafische vakken, of de belangstelling daarvoor kunnen opwekken.

MIDDELEN TER BEREIKING VAN HET DOEL

Art. 4 Zij tracht dit doel te bereiken:

a. door het inrichten van een museum van voorwerpen die van belang zijn voor de grafische vakken;
b. door het doen uitgeven van geschriften en het bijeenbrengen van een bibliotheek;
c. door het houden van voordrachten en tentoonstellingen;
d. door andere wettige middelen, welke aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

LEDEN

De vereeniging bestaat uit leden en begunstigers. De begunstigers worden onderscheiden in:

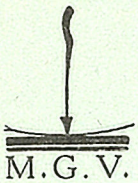
a. Vereenigingen.
b. Gezellen.

De contributie voor de leden bedraagt ten minste f 5.— per jaar.
De jaarlijksche bijdrage voor de begunstigers sub a bedraagt tenminste f 25.—, die van de begunstigers sub b, tenminste f 1.—.
Personen of vereenigingen, die lid of begunstiger wenschen te worden, geven daarvan schriftelijk kennis aan den secretaris met opgave der door hem bij te dragen jaarlijksche contributie of bijdrage en van hun volledigen naam en woonplaats.

HET BESTUUR

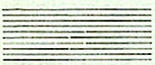
der vereeniging is als volgt samengesteld:

Jhr dr M. R. Radermacher Schorer, Utrecht, voorzitter.
A. W. Barten, Leidscheweg 63, Utrecht, secretaris.
C. R. Sijsling, Biltscheweg 4, Huis ter Heide, penningmeester, giro 96800;
Lex Barten, Utrecht, conservator; H. A. Bekker, Utrecht; G. H. Bührmann, Amsterdam; G. A. Evers, Utrecht; Menno Hertzberger, Amsterdam; A. D. Huijsman, Haarlem; Pater dr B. Kruitwagen, Vorden; L. Levisson, 's-Gravenhage; G. Proost, Amsterdam; F. W. G. Théonville, Utrecht; G. J. v. d. Woude, Zeist.

De ondergeteekende verklaart zich bereid lid / begunstiger, volgens sub a / sub b, te worden van de Vereeniging Museum voor de Grafische Vakken te Utrecht tegen de op dit formulier vermelde jaarlijksche bijdrage. De minimum-contributie bedraagt voor leden f 5.— per jaar, voor begunstigers sub a tenminste f 25.—, sub b tenminste f 1.—.

Jaarlijksche bijdrage

..... 19.....

Adres .....

Doorhalen wat niet gewenscht wordt.

Handteekening .....

Men wordt verzocht dit formulier te zenden aan den secretaris, Leidscheweg 63 — Utrecht

CATALOGUS

VAN DE TENTOONSTELLING

HET NEDERLANDSCHE BOEK DOOR DE EEUWEN

Gehouden in het Centraal Museum te
Utrecht van 19 Oct. tot 10 Nov. 1946

Deze tentoonstelling is georganiseerd door de Vereeniging „Museum voor de Grafische Vakken". Opgericht 1927

Inleiding

De Vereeniging Museum voor de Grafische Vakken, gevestigd te Utrecht en opgericht einde van het jaar 1927, heeft gedurende de achter ons liggende oorlogsjaren haar werkzaamheden vrijwel geheel moeten stopzetten.
Ons museumgebouw werd grootendeels door de bezetters van ons land gevorderd.
Door een noodlottige vergissing werd veel van onze bezittingen met de oorlogsbuit, aanwezig in ons museumgebouw, medegenomen. Onze vereeniging leed daardoor een groot verlies.
Ná de bevrijding werd onze conservator in militairen dienst opgeroepen. De reconstructie werd hierdoor bemoeilijkt.
Ons bestuur wilde toch een teeken van leven geven. Daarom besloot het deze tentoonstelling in te richten. In ons museumgebouw was dit nog niet mogeijk. Wij zijn daarom de directie van het Centraal museum dankbaar, dat ons eenige zalen in dit museum werden afgestaan.
Rijk is onze vereeniging nooit geweest! En waar de reconstructie kosten met zich zal medebrengen, konden wij voor het inrichten van deze tentoonstelling slechts geringe bedragen beschikbaar stellen.
Om de kosten, aan deze expositie verbonden, tot een minimum te beperken, heeft ons bestuur slechts een beroep gedaan op de verzamelingen, die zich in Utrecht bevonden. Transport- en andere kosten konden daardoor grootendeels uitgespaard worden. Den inzenders — en hierbij denken wij aan de Utrechtsche universiteits-bibliotheek in de eerste plaats — zijn wij zeer dankbaar.
Wij hopen en verwachten, dat door het houden van deze tentoonstelling de belangstelling voor ons vereenigingswerk wederom zal opleven en wij mede door uw steun ons doel nog beter dan vóór 1940 zullen kunnen nastreven.
Enkele bizonderheden over onze vereeniging vindt U in dezen catalogus mede opgenomen.

Het Bestuur van de Vereeniging
Utrecht, October 1946 Museum voor de Grafische Vakken

Het geschreven en de overgang naar het gedrukte boek

Nicolaus de Lyra, Postilla in prophetas minores et maiores. Handschrift van omstreeks 1425. 1

Dit handschrift diende prof. Byvanck als uitgangspunt bij het bepalen der Utrechtsche miniaturenschool. De aanteekeningen voor en achter in het boek wijzen uit, dat het tusschen 1423 en 1425, op last van Otto van Moerdrecht, die in eerstgenoemd jaar als noviet in het Utrechtsche Karthuizerklooster (Chartreuse) trad en daar later prior was, werd vervaardigd en door hem aan het klooster geschonken. Prof. B. neemt aan, dat het handschrift in het Utrechtsche klooster geschreven is en leidt uit de stijlovereenkomst met andere handschriften uit Utrecht af, dat het daar ook, en wel door Otto van Moerdrecht zelf, verlucht werd.

Pontificale ecclesiae b. Mariae Trajectensis. Handschrift van omstreeks 1450. 2

Formulierboek, eertijds in de Utrechtsche Mariakerk in gebruik wanneer de bisschop bepaalde plechtigheden leidde, één der fraaiste Noord-Nederlandsche handschriften en waarschijnlijk ook Oost-Nederlandsch werk (vgl. nr. 3). De dateering wordt, behalve door de stijlovereenkomst, bepaald door de miniatuur op blad 16 (zie bijliggende facsimilé), waarop de paus in zegenende houding staat afgebeeld, staande op een nisvormig balcon boven een openstaande gouden deur, terwijl het landvolk komt toeloopen. Die voorstelling symboliseert de groote godsdienstige beweging bij de nadering van het jubeljaar 1450, dat door Paus Nicolaas V ter viering van de door hem herstelde éénheid der kerk was uitgeschreven. Van alle zijden spoedden de bedevaartgangers zich naar Rome, om daar de heilige deur in te kunnen gaan en zoodoende om vergeving van zonden te kunnen bidden. De geestdrift was vooral onder de kloosterlingen zoo machtig, dat de oversten der broederhuizen voor algeheele ontvolking vreesden en derhalve strenge verbodsbepalingen afkondigden.

Bijbel (Vulgaat), volgens de bewerking van St. Hieronymus. Handschrift van 1464-1478. 3

Deel van den zgn. Zwolschen Bijbel, wellicht het eenige handschrift waarvan bekend bleef waar en wanneer, voor en door wien het geschreven werd en hoeveel het

kostte. De zes deelen, wegende tezamen 108 kg., werden in het Fraterhuis te Zwolle door broeder Jacobus van Enkhuizen geschreven en verlucht, en blijkens het colophon in elk deel in de jaren 1464—1476 voltooid. Het handschrift werd op last en voor rekening van mr Herman Droem, deken van het kapittel van St. Marie te Utrecht, vervaardigd en met 500 goudguldens betaald. Het is geschreven in de textura, zooals dat letterbeeld in de schrijfscholen van de Broeders des gemeenen levens tot ontwikkeling kwam.

4 **B. Kruitwagen, De incunabeldrukker en lettersteker Henric Pieterssoen die lettersnider van Rotterdamme (c. 1470—1511).** Rotterdam, 1919. 8°

Hendrik Pietersz. bracht in het laatst der 15de eeuw de textura, het regelmatige en duidelijke schoonschrift, waarin de broeders des gemeenen levens, de „fratres de penna", de gewijde teksten schreven, in drukbeeld. Hij leverde die door hem gesneden en gegoten letter, de zgn. „Duitsch", aan verschillende drukkers en zij bleef van de 16de tot de 18de eeuw in gebruik voor het drukken van boeken in de volkstaal der Nederlanden.

5 **Schaaldrukken van een kleurendruk.** 1935. 28 bladen. Plano

De verschillende staten, volgens den drukgang aan den wand gehangen, wijzen aan hoe een facsimilé in kleuren langs fotomechanischen weg ontstaat. Het is een reproductie van de miniaturen uit het handschrift van De Lyra (nr. 1), die o.m. voor het gedenkboek der universiteit (1936) werd gemaakt.

6 **C. J. de Wit, Die Utrechtschen Miniaturen des 15. Jahrhunderts.** Berlin, 1928. 8°

7 **A. W. Byvanck, La miniature dans les Pays-Bas septentrionaux.** Paris, 1937. 4°
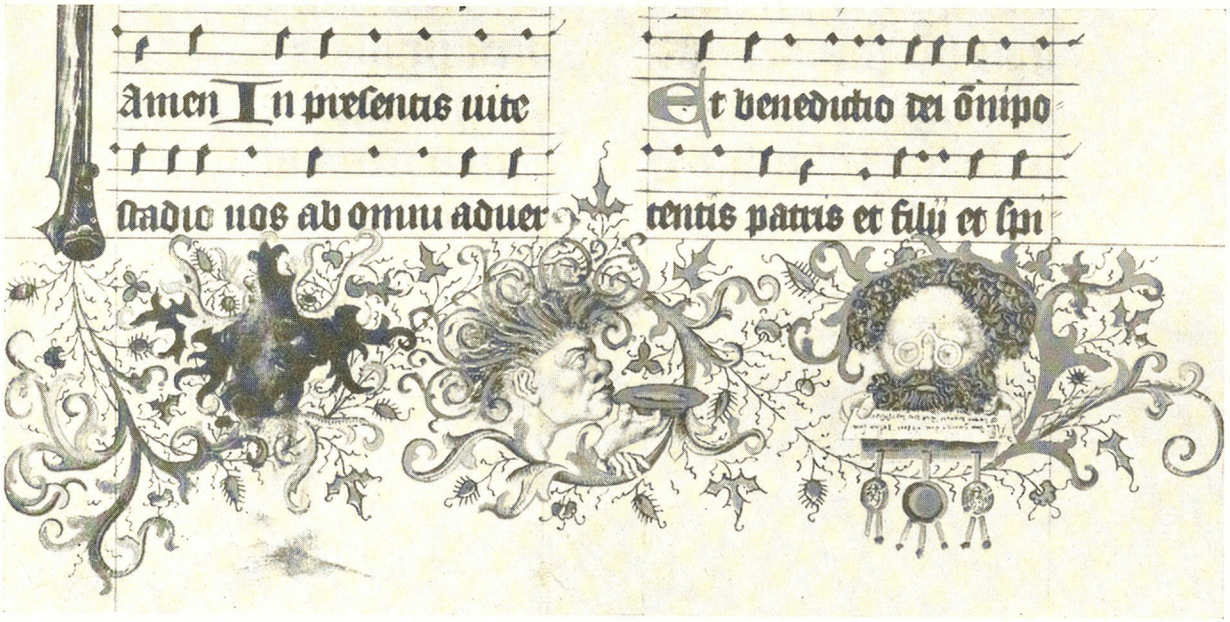
Rijk en fraai geïllustreerd overzicht der in de Noordelijke Nederlanden, voornamelijk gedurende de 15de eeuw geschreven en verluchte handschriften, met bijzonderheden over de schrijvers en de verluchters en met vermelding der tegenwoordige bewaarplaats der handschriften.

8 **A. W. Byvanck, De middeleeuwsche boekillustratie in de Noordelijke Nederlanden.** Antwerpen en Utrecht, 1943. 8°

Blz. 10: Zonder twijfel waren deze verluchters [van handschriften] in de stad Utrecht gevestigd. Daar is de Noord-Nederlandsche boekillustratie geboren.

Miniatuur uit De Lyra's postilla. Nr. 1

Miniatuur uit het Bisschoppelijk formulierboek. Nr. 2

Hieronymus, Epistolae. Mainz, 1470. 2^0 9

Incunabel door Petrus Schoiffer van Gernsheim in 1470 te Mainz gedrukt, in albis (losse bladen) afgeleverd en later waarschijnlijk in het fraterhuis van St. Hieronymus te Utrecht verlucht en gebonden. De uitvoering van dit werk demonstreert den overgangstijd van het geschreven naar het gedrukte boek: door het aanbrengen van uit de hand getrokken hoofdletters in de daartoe in den zet(letter)-spiegel uitgespaarde ruimten, en door het eveneens met gekleurden inkt onderlijnen van regels, meestal bij het begin der hoofdstukken is het werk van den schrijver geimiteerd. De ingeteekende groote hoofdletters bij het begin van den hoofdtekst, soms wel bij den aanvang van alle hoofdafdeelingen, zijn niet slechts gefigureerd, doch ook in den trant der miniaturen van handschriften uitgewerkt. De regels zijn niet „uitgevuld", zoodat, evenals bij hand- (en tegenwoordig weer bij machine-)schrift, het laatste letterteeken niet altijd den regel volledig afsluit en de rechterzijde van den kolom of pagina niet vertikaal „lijnt". En het drukken van een klein deel der oplage op perkament wijst eveneens op het toenmalige streven, om een typografisch uitgevoerd werk nog zooveel mogelijk op een geschreven boek te laten gelijken.

De blokdruk

A. Donatus, De VIII partibus orationis. (Nederlandsch blokboek der 15de eeuw. 14 bladen (28 blzn.) op perkament). 4^0 10

Blad 5a van het eenige volledige blokboek, dat in Nederland bewaard wordt, volgens het facsimilé in: M. E. Kronenberg, Catalogus van de incunabelen in de Athenaeum-bibliotheek te Deventer. 1917. Vgl. nr. 41.

Biblia pauperum. Facsimile-Reproduction getreu nach dem in der... „Albertina" befindlichen Exemplar... Wien u.s.w. [1890]. 4^0 11

Bijbel voor de armen (eenvoudigen) van geest. De 13de-eeuwsche handschriften werden in blok- en boekdruk nagevolgd. Ze bevatten van 34 tot 50 bladen, elk met een hoofd-afbeelding, die aan het Nieuwe Testament is ontleend; om de evangelische tafereelen zijn in den regel een viertal borstbeelden van profeten en een tweetal oudtestamentische voorstellingen gegroepeerd, welke de voorspelling der nieuw-testamentische gebeurtenissen uit de boeken des ouden verbonds aanduiden. In de latere drukken worden die gebeurtenissen ook wel uit de onge-

wijde geschiedenis voorspeld. In tegenstelling met het Speculum (nrs. 12 en 13) is hier de illustratie en niet de tekst hoofdzaak.

12 **Speculum humanae salvationis: le plus ancien monument de la xylographie et de la typographie réunies. Reproduit en fac-similé ...** Londen, 1861. 4^0

13 **Speculum humanae salvationis. Ein Niederländisches Blockbuch. (Faksimile der Utrechter Ausgabe von ca. 1475).** München, 1925. 4^0

Met de Biblia pauperum en de Concordantia caritatis de drie typologische hoofdwerken der middeleeuwen, in het begin der 14de eeuw ontstaan en anderhalve eeuw later in verscheidene blok- en boekdrukken verspreid. Johan Veldener te Culemborg gebruikte in 1483 de van den tekst gescheiden afbeeldingen o.m. voor zijne geboekdrukte Nederlandsche uitgaaf: Spieghel onser behoudenisse.

14 **The Ars moriendi (editio princips, circa 1450). A reproduction of the copy in the British museum ...** Londen, 1881. 4^0

Het z.g. sterfboek in 't midden der 15de eeuw, vermoedelijk onder den invloed der pest-epidemiën, de zwarte dood, ontstaan.

15 **Geschiedenis van het heylighe cruys ... Reproduced in fac-similé from the orginal edition printed by J. Veldener in [Culenborch] 1483.** Londen, 1863. 4^0

De mystieke legende van het kruishout, waaraan Christus gestorven is, uit de 4de eeuw.

16 **Mirabila Romae. (Faksimile-Reproduktion des wahrscheinlich in 1485 zu Nürnberg ausgegebenen Blockbuchs).** Berlin, 1904. 8^0

Beschrijving van Rome in de 12e eeuw voor bedevaartgangers.

Blokdrukken (nrs. 10-16) zijn drukwerken, waarvan de letters van den tekst op één blok gesneden staan en dus na het afdrukken niet uit elkaar genomen (gedistribueerd) kunnen worden, om weer voor het zetten van een anderen tekst te dienen. De blokdruk (xylografie) dateert uit de late middeleeuwen en is vermoedelijk uit de Nederlanden afkomstig. Ofschoon hij nog eenige tientallen van jaren na de uitvinding van de boekdrukkunst (typografie) werd

toegepast, wordt toch aangenomen dat de boekdruk, dat is het drukken met losse letterteekens, die wèl voor het zetten van andere teksten gebruikt kunnen worden, uit den blokdruk is voortgekomen.
De uitvinding der boekdrukkunst tegen het midden der 15de eeuw is dus niet de vondst van het drukken, doch de eerste toepassing van het drukken met losse leters.

De oudste berichten over de uitvinding der boekdrukkunst

Die Cronica van der hilliger Stat van Coellen. Keulen, 1499. 2^0 *17*

Op blad 312a het bericht, dat het drukken met losse letters naar het voorbeeld der Hollandsche „Donaten", door Johan Gutenberg te Mainz is nagevolgd en tot groote volmaaktheid gebracht.

L. Guicciardijn, Beschryvinghe van alle de Neder-Landen ... Oversien ende vermeerdert meer dan de helft by den selven auteur ... Overgheset in de Nederduytsche spraecke, door C. Kilianum. Nu wederom ... vermeerdert ende versiert door P. Montanum ... Amsterdam, 1612. 2^0 *18*

De eerste (Italiaansche) uitgave dezer door vele plattegronden en stadsgezichten toegelichte plaatsbeschrijving verscheen in 1567 te Antwerpen. Tusschen de jaren 1567 en 1662 zagen 25 edities van dit standaardwerk in 6 ververschillende talen het licht. Reeds in den eersten druk vertelt de schrijver, dat Haarlem de geboorteplaats der boekdrukkunst is.

Officia Ciceronis, leerende wat yeghelijck in allen staten behoort te doen, beschreven int Latijn door ... M. T. Ciceronum, ende nv eerst vertaelt in Nederlandscher spraken door Dierick [Volckertsz.] Coornhert. Haarlem, 1561. 8^0 *19*

In de opdracht aan het stadsbestuur geeft Coornhert een overzicht van het verloop der uitvinding van de boekdrukkunst, die te Haarlem uitgevonden, doch elders verbeterd is. De eer der uitvinding werd echter aan anderen toegeschreven, mede omdat te Haarlem geen drukkerij meer bestond en om in dat gemis te voorzien, had Coornhert in samenwerking met Jan van Zuren daar in 1561 weer een drukkerij opgericht. — Sedert den tijd der uitvinding tot in 1561 heeft slechts één drukkerij, die van Jacobus Bellaert (1483-1486), voortgezet door Johannes Andriesz (1486), te Haarlem bestaan.

20 **H. Junius, Batavia.... Leiden, 1588. 4°**

In het 7de hoofdstuk (blz. 253-254) van dit werk, een beschrijving der steden en vlekken van Holland en West-Friesland, vertelt de schrijver, wat hij door nauwkeurig onderzoek over de uitvinding der boekdrukkunst te Haarlem door Laurens Jansz. Coster heeft kunnen vaststellen. Volgens Junius (Adriaan de Jonge) heeft Coster houten lettermodellen (stempels of patrijzen) in zand afgevormd en zoodoende matrijzen verkregen, waarin de metalen letterstaafjes zijn gegoten. Vgl. nr. 31.

21 **P. Scriverius, Lavre-crans voor Lavrens Coster van Haerlem, eerste vinder vande boekdruckery.** Haarlem, 1628. 4°

De prioriteit der uitvinding

22 **A. van der Linde, De Haarlemsche Costerlegende wetenschappelijk onderzocht.** Tweede, omgewerkte uitgaaf. 's Gravenhage, 1870. 8°

De eerste uitgave verscheen als een reeks opstellen in „De Nederlandsche Spectator" van December 1869 tot Mei 1870.

23 **P. van Meurs, De Keulsche kroniek en de Costerlegende van Dr. A. van der Linde tezamen getoetst.** Haarlem, 1870. 8°

24 **M. Roest Mz., De „wetenschappelijke moraliteit" van Dr. A. van der Linde een poosje maar te luchten gehangen, ten gerieve der lezers van diens Spectator-opstellen en boek over „De Haarlemsche Costerlegende".** Amsterdam, 1870. 8°

25 **J. H. Hessels, Haarlem de geboorteplaats der boekdrukkunst, niet Mainz.** Haarlem, 1888. 8°

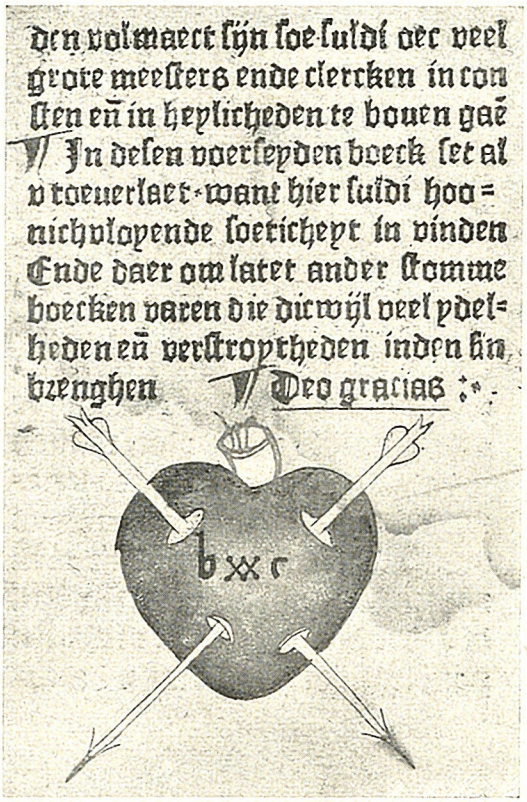
26 **J. H. Hessels, The Gutenberg fiction. A critical examination of the documents relating to Gutenberg, showing that he was not the inventor of printing.** Londen, 1912. 8°

27 **G. Zedler, Von Coster zu Gutenberg. Der Holländische Frühdruck und die Erfindung des Buchdrucks.** Leipzig, 1921. 4°

De Nederlander Van der Linde (nr. 22) was van 1876—1897, de Duitscher Zedler (nr. 27) van 1895—1932 bibliothecaris der Nassausche Landesbibliothek te Wiesbaden. De eerstgenoemde bestreed, de laatste verdedigde de aanspraken van Nederland op de eer der uitvinding.

Bladzijde-fragment uit den zgn. Zwolschen bijbel. Nr. 3

Laatste bladzijde van Simon van Venlo's devote oefening ende beduidenis der missen. Gouda, omstreeks 1482. (nr. 46), met daarop geteekend embleem van het Regulierenklooster te Utrecht.

De techniek der uitvinding

Ch. Enschede, Technisch onderzoek naar de uitvinding van de boekdrukkunst. Haarlem, 1901. 8°
— Laurens Jansz. Coster, de uitvinder van de boekdrukkunst. Vervolg op het Technisch onderzoek.. T.z.pl., 1904. 8° *28*

Ch. Enschede, Fonderies de caractères et leur matériel dans les Pays-Bas du XVe au XIXe siècle. Notice historique.. Haarlem, 1908. 2° *29*

P. Bausch, Louwerijsz Jansz. Koster. Amsterdam, 1923. 8° *30*

Het middeleeuwsche gezang „Dies est laetitae", gedrukt met in zand gegoten letters. Haarlem, 1927. 8° *31*

Door het vervaardigen van dit boekje heeft de firma Enschedé te Haarlem bewezen, dat de oudste losse letters in zandvormen gegoten kunnen zijn. Deze werkwijze moet vrij spoedig door het gebruik van metalen, het letterbeeld dragende matrijzen, die in een gietflesch afgegoten werden, vervangen zijn.

P. Bausch, Houten en doorboorde letters in de 15e eeuw. Amsterdam, 1929. 8° *32*

Berichten van tijdgenooten over het vermoedelijk gebruik van letters, welke in rijen van eenzelfde soort naast elkaar in langwerpige houten blokjes werden gesneden, teneinde ze zoo identiek mogelijk en op gelijke hoogte (in elkaars lijn) te verkrijgen. Nadat de letterbeelden gescheiden waren, werden de aldus verkregen, elk een letterbeeld dragende, staafjes in den voet doorboord, door welke gaatjes een draad werd geregen om ze na het groepeeren (zetten) der woorden en regels bij elkaar te kunnen binden.

G. Doorman, Octrooien voor uitvinders in de Nederlanden uit de 16e—18e eeuw. Met bespreking van enkele onderwerpen van de geschiedenis der techniek. 's Gravenhage, 1940. 4° *33*

Blz. 36—37: Zeer beknopt, doch duidelijk overzicht van „de boekdrukkunst".

A. Beets, De drukkerstermen smout, smoutwerk enz. Leiden, 1919. 8° *34*

De schrijver verklaart den nog gangbaren vakterm smoutwerk voor handelsdrukwerk, dat eertijds voordeeliger voor den drukker was dan het zgn. plat- of boekwerk. Het smoutwerk leverde hem dus een smoutje, de oude aanduiding voor een vetje, of wel een buitenkansje op.

Gedenkschriften

35 **J. Chr. Seiz, Het derde jubeljaar der uitgevondene boekdrukkonst, behelzende een beknopt historisch verhaal van de uitvinding ...** Haarlem, 1740. 8°

36 **V. Loosjes, Gedenkschriften wegens het vierde eeuwgetijde van de uitvinding der boekdrukkunst door Lourens Janszoon Koster, ... gevierd ... 1823.** Haarlem, 1825. 8°

37 **J. J. F. Noordziek, Gedenkboek der Costers-feesten van ... 1856.** Haarlem, 1858. 8°

38 **Catalogus der tentoonstelling van de ontwikkeling der boekdrukkunst in Nederland.** Haarlem, 1923. 8°

De boekdruk: wiegedrukken (incunabelen)

39 **[Abcdarium. Nederlandsche boekdruk uit het midden der 15de eeuw.]** 4 bladen (8 blzn.) op perkament. 8°

Repoductie van een volledig exemplaar, volgens het facsimilé in Ch. Enschedé, Fonderies de caractères ... 1908 (nr. 29).

Het is een boekje voor het allereerste onderwijs en bevat het a.b.c., het Onze Vader met nog enkele korte gebeden en de geloofsbelijdenis; in protestantschen zin gewijzigd en in de Nederlandsche taal bleef het tot in de 18de eeuw in gebruik.

40 **Alexander de Villa Dei, Doctrinale. The „Costerian" (edition before 1470) reproduced.** Cambridge, 1938. 4°

Omstreeks het jaar 1200 samengestelde Latijnsche grammatica, die tot in de 16de eeuw in gebruik bleef en waarvan 300 verschillende drukken bekend zijn.

41 **A. Donatus, L'ars minor. Traduction Française reproduite en fac-similé d'après l'incunable unique de la bibliothèque de l'université d'Utrecht ...** Paris, 1890. 4°

Fransche vertaling der Latijsche spraakkunst van Aelius Donatus uit de 4de eeuw, waarop gedurende de middeleeuwen alle taalkundig onderwijs berustte en waarom toenmaals elke grammatica een Donaat heette. Vgl. nr. 10

De nrs. 39—41 zijn zgn. Costeriana, voortbrengselen der Nederlandsche proto-typografie.

Sacre pagiē appellōe an eaā vemar ius canoi
cū·Dic qp sic ſcdm do·anto·m·c·cup ſpecīā de p̄iule
per nōta i·e·eā te x·c·penk·de eta·et qua·3|tē lrātura
equiparat dignitati·ita diar glo·in·c·plectis·xpo·di
de hoc tex·eſt x glo·in·l·puidē dū·C·de poſtulā·et in
c·de multa de p̄ben· Gregis appellōe·x·oues con
tinētur·et hoc q̄ndo loq̄mur de grege ouiū·ſi vero
loq̄tem de grege porcoz tūc appellōe ḡgis·v·porci
cōtinentur·3|nſtu de re·di·ſ·ſi gregē·et in·c·i·de elec
Appellōe armoz nō ſolū gladij·ſed fuſtes x lapi
des cōtinētur·ff·de vi·x vi·ar·l·m·ſ·armis· Valca
vemt appelloē fructuū·tex·eſt m·l·ſi vſufructuari
meſſē·ff·q̄·mo·vſufruc·amit·x no·ſpe·ti·de dea·ſ·i
ū·ſi·Et idē i feno·tex·eſt i·l·pratū·ff·e· Appelloē
ouiū non q̄nent tuſcia·debent·n·ſtudē agricolē nō
publias hōrib·C·ut tuſti·ad nul·obſeq̄z euocē·p
to· Appelloē miſerabiliū ploā·z cōtinent pupill
vidua·pegrin·paup·auxilio ppio deſtitut ut rō
ne morbi vel etatis vel expō ne lubitatis et ſimlib
lxxij·dī·c·ij· Appellōe ncōtatis q̄nent mortis ar
tuli·ut infirmitas·ut iuuenca·ut puilis aut ſemlis
etas·fragilitas ſex·aut alia corporis ipotēcia·et
gnāliter q̄dz aliud canonicū impedimētuz·puta qz non
eſt ſui iuris·ut·mmū debilis ā delicat·ut ſeru·ut
officiak epi·aut alteri·ut qz eſt mōbris deſtitut·aut
valitudiāri·no·ſpe·ti·de ſeu·ſ·ut autē ū·dlud autē

Blad uit Pontanus' verhandeling over het kanoniek recht, wellicht omstreeks 1470 te Utrecht gedrukt. De letter is die der Costeriana, het zgn. Donatus (nr. 14) of Pontanus-type, welke door den Utrechtschen drukker van het Speculum (nrs.12-13) is gebruikt.

42 **Petrus Comestor, Historia scholastica super novum testamentum cum additionibus et incidentiis.** Utrecht, 1473. 2^0

Wetenschappelijk onderzoek over het nieuwe testament, uit de 12de eeuw, gedrukt door Nicolaas Ketelaer en Gerard van Leempt te Utrecht.

43 **Otto von Passau, Boeck des gulden throens.** Utrecht, 1480. 2^0

Bloemlezing van uitspraken, ontleend aan den bijbel, de kerkvaders en de scholastici, als richtsnoer voor een godvruchtig leven. Werk van den Utrechtschen drukker, die het monogram Gt in zijn drukkersmerk voerde, doch wiens volledige naam onbekend bleef.

44 **Jacobus de Voragine, Passionael [ofte gulden legende].** Utrecht, 1480. 2 dln. 2^0

Lijdensgeschiedenis der martelaren, uit de 13de eeuw, gedrukt door Jan Veldener te Utrecht.

45 **Werner Rolevinck, Fasciculus temporum.** Utrecht, 1480. 2^0

Hollandsche vertaling eener destijds vermaarde wereldkroniek, waarvan dezelfde drukker, toen nog te Leuven gevestigd, in 1475 de eerste (Latijnsche) druk had verzorgd. Vgl. nr. 56.

46 **Simon van Venlo, Devote oefening ende bedudenis der missen ...** Gouda, omstreeks 1482. 8^0

47 **F. Petrarca, Bucolica.** Deventer, 1499. 4^0

Zgn. herdersgedichten van P., een voorlooper der renaissance, uit de 15de eeuw, gedrukt bij R. Paffroet te Deventer.

48 **Guido de Montrocher, Enchiridion sacerdotum seu Manipulus curatorum.** Zonder naam van drukker, plaats en jaar van uitgave. 4^0

Vermoedelijk omstreeks 1475 in Frankrijk verschenen uitgave van het handboekje der priesters. Doordat de letter M niet in den tekst voorkomt, kon de herkomst van dezen zeldzamen incunabel tot nu toe niet bepaald worden. Vgl. nr. 49.

De nrs. 39—48 zijn incunabelen, drukwerken welke sedert de uitvinding der boekdrukkunst tegen het midden der 15de eeuw tot en met het jaar 1500 met losse letterteekens gedrukt zijn. Betrekkelijk willekeurig wordt aangenomen, dat in het laatstgenoemde jaar de tijd voorbij was, waarin iedere drukker over eigen matrijzen beschikte en zelf de

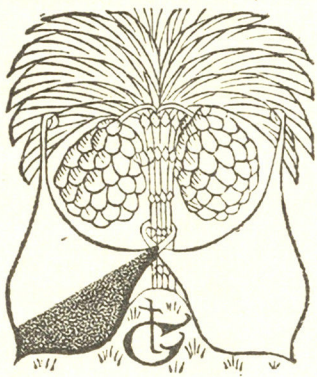
franciſco eñ alle ẏeiligẏen ende
engẏelen die my al ſterkeliken
daer toe gẏẏholpē ẏebbē: want
ſonder god en mach nyemant
niet goets volbrengẏen Alſo en
ſe ẏeer ihẏeſus xpriſtus gẏeſpro-
kē ẏeeft inden ewangelio. Daer
na ſo bidde ick mit allē neerſte
eñ begẏeerten ende mit alle mi
nen crachtē dat ghi mynnende
ſiel eñ alle gods vrienden gẏee
ſtelic of weerlick edel eñ onedel
vrouwen ende mannen waer ſi
ſyn die ẏem der lerē des boecks
gẏebeteren mogẏen vuerichlikē
eñ neerſtelikē god voer mi bid
dē willen. ick bin lenendich of
doot voer enē broeder otten vā
paſſau van ſunte franciſcus oer
den Die dit boeck vandē begin
ne totten eynde mit groter vlyt
eernſt eñ arbeit van ſtuc te ſtuc
eñ van ſynne te ſynnen alte ſa
mē gẏemaect eñ volbrocht ẏeb
be: opter ẏeiliger ẏemelſcher voꝛ
ſtinnē auont marien te lichtmiſ
ſe Dat iaer doemē ſcreef vā ihẏ
ſus xpūs gẏeboert. Duſent drie
ẏondert eñ ſes eñ tachtich iaer.
God ſi ons allen gẏenadich.

.A M E N.

Item deſe voerſcrẏ:en broeder
otten van paſſau was een gẏe
leert man eñ was wel eer leeſ-
meyſter tot baſel

Hider gratiē gods ſo is dit
boec gẏeprint eñ gẏeeynt in die
ſtat vā utrecht V Jnt iaer ons
ẏeren. M. CCCC. eñ lxxx op
den vitten donredach dē xxvſtē
dach in die meert.

Deo gratias

Laatste bladzijde van Otto van Passau's boeck des gulden throens, 1480. Nr. 43.

benoodigde letterteekens goot. Allengs was dus het karakteristiek-persoonlijke, dat de persvoortbrengselen had gekenmerkt, verloren gegaan. Intusschen had het boek ook een meer eigen gedaante verkregen, doordat titel, drukkersadres en uitgaafsjaar niet meer achteraan in het colophon werden vermeld, doch vooraan op een zelfstandig blad werden geplaatst.

49 **K. Haebler, Typenrepertorium der Wiegendrucke.** Halle a. S., 1905—1924. 5 dln. 8^0

Vóór 1500 zijn ongeveer 30.000 werken, waarvan bijna 2000 in de Nederlanden gedrukt; meer dan 13.000 dezer werken zijn zonder vermelding van den drukkersnaam uitgegeven. In deze werken zijn omstreeks 2000 verschillende lettersoorten, waarvan bijna 200 in de Nederlanden, gebruikt; ongeveer ¾ dezer lettersoorten zijn gothisch, ¼ romeinsch van vorm. Met de letter M als uitgangspunt voor de gothische, de letter Q voor de romeinsche typen is het met behulp van dit repertorium, waarin de typen tot hun normaalvormen zijn herleid en in tabellen weergegeven, mogelijk de drukkers der anoniem verschenen werken voor bijna de helft op te sporen.

50 **M. F. A. G. Campbell, Annales de la typographie Neerlandaise au XVe siècle.** 's Gravenhage, 1874—1890. 5 dln. 8^0

51 **J. W. Holtrop, Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle.** Collection de fac-simile d'après les originaux..... 's-Gravenhage, 1868. 2^0

Campbell gaf eene geannoteerde beschrijving der Noord- en Zuid-Nederlandsche incunabelen (wiegedrukken), Holtrop reproducties van het daarin gebruikte materiaal: lettertypen, initialen, houtsneden, enz.

Na-wiegedrukken (post-incunabelen)

52 **Henricus Caligis, Tractatulus super materia indulgentiarum.** Delft, 1508. 8^0

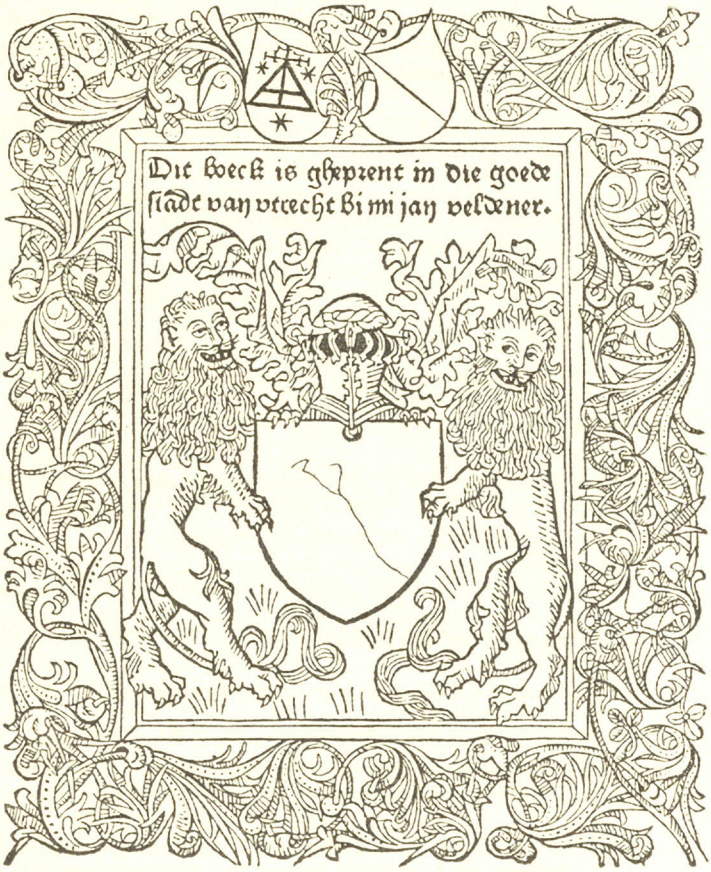
Druk van Hendrik Pietersz. de Lettersnijder, vgl. nr. 4.

53 **Cantuale Traiectine dioceseos...** Gouda, 1517. 4^0

Gezangboek van meer dan 400 bladzijden met 9 regels gedrukte tekst onder de notenbalken (4 lijnen) op elke bladzijde, en op die lijnen uit de hand aangebrachte muziek. Aan dezen druk van Allaerdus Gauter ging in 1505 een overeenkomstige uitgave van de Collaciebroeders te Gouda vooraf.

minnen gods die hi totten mēschen
hefte. eñ die keyser adrianus wort
mit sieden begripen eñ seide O heer
der duer maechden eñ doer moeds
god doet mijn siel haestelic vāden li-
chaem sekyden wāt ic weet wel dz
dese onsalichept ons horen wille op
mi gecomē is. eñ doe hi dit ghesept
hadde verste hi dese drie maechden
worden ghedoot den j dach in julio.

HIer eyndet eñ gaet wt dat eerste stuck vanden passionael ofte gulden legende mit dat martirologium eñ is ghedruct inden stadt vā vtrecht bi mi meyster jan veldener Jn dat jaer ons heren. M. CCCC. ende lxxx opten vij dach in septembri.

Laatste bladzijde van De Voragine's Passionael, 1480. Nr. 44.

54 **Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant beghinnende van Adams tiden tot die geboerte ons heren Jhesus, voertgaende tot den iare M.CCCCC, ende xvij ...** Leyden, 1517. 2^0

Zgn. Divisiekroniek, omdat de hoofdstukken als divisies zijn aangeduid. Het boek begint met een zelfstandig titelblad, doch vermeldt den naam van den drukker en de plaats en het jaar van de uitgave nog in een colophon op de vóórlaatste bladzijde = overgangsvorm van incunabel (vgl. nrs. 39-38) naar post-incunabel (nrs. 52-57).

55 **Johannis de Indagine, Chyromantia. Ende dit boec leert van drie naturlike consten als chiromantia, astrologia naturalis, phisiognomia ...** [Utrecht, 1536.] 4^0

56 **Cornelis van Hoorn, Corte cronikel [of] nieuwe Fasciculus temporum ...** [Utrecht, 1537]. 2^0

Een soort volksuitgave van Rolevinck's fasciculus temporum (zie nr. 45), éénzijdig bedrukt op 18 foliobladen, die aan elkaar geplakt een rol moesten vormen. Ze geeft de geheele wereldgeschiedenis in weinig tekst, doch met vele daartusschen gerangschikte afbeeldingen uit de bijbelsche en wereldsche geschiedenis, van vorsten, pausen, steden, wapenschilden en voorwerpen. Dezelfde houtsnede prijkte hier en daar tusschen den tekst om verschillende waardigheidsbekleeders of steden voor te stellen, zooals ook in de fasciculus temporum van 1480 geschied was.

57 **[G. Macropedius,] Cantilena Martiniana pro schola d. Hieronymi ... (fotografische reproductie).** Utrecht, 1540. 4^0

Jaarzang van den vijfden rector, George van Langhvelt, der Hieronymusschool, de voorloopster van het stedelijk gymnasium te Utrecht. Staande op de Plaats, de tegenwoordige Stadhuisbrug, zongen de leerlingen der school op St. Maartensavond het dan vernieuwde stadsbestuur een door den rector vervaardigd lied toe, nadat de leden van den ouden (aftredenden) en den nieuwen (optredenden) raad bij fakkellicht van den Dom, waar een wijdingsdienst had plaats gevonden, naar het stadhuis waren geleid.
In dit boekje is voor zoover bekend werd voor de eerste maal in houtsnede uitgevoerd notenschrift toegepast.

58 **Gezicht op de stad Jeruzalem met op den voorgrond een voorstelling van Jezus' intocht, in den linkerbovenhoek een gezicht in de geboorte-kapel te Bethlehem en in den rech-**

CANTILE
NA MARTINIA
NA PRO SCHOLA D. HIERONYMI
Anno quadragesimo.

TRAIECTI
Harmannus Borculous excude-
bat.
1540

Titelblad der Cantilena Martiniana, 1540. Nr. 57.

terbovenhoek het heilige graf te Jeruzalem. Houtsnede en druk van Herman van Borculo. Utrecht, 1538. 1 blad plano.

De Utrechtsche boekdrukker en houtsnijder Herman van Borculo († 1578) heeft de voorstellingen ontleend aan teekeningen van zijn tijd- en stadgenoot Jan van Scorel. Vgl. de overeenkomstige voorstellingen op de door Scorel geschilderde paneelen in het Centraal museum te Utrecht (drieluik der familie Van Lockhorst), het Frans Halsmuseum te Haarlem (Jeruzalembroeders) en van een onbekend Amsterdamsch meester in het Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht (de krypt te Bethlehem).

Tot de na-wiegedrukken (post-incunabelen), de nrs. 52-57, worden de tusschen de jaren 1501 en 1540 van de pers gekomen drukwerken gerekend. Evenals bij de incunabelen is ook deze tijdsbegrenzing eenigszins willekeurig, omdat de drukkers van dit tijdvak uiteraard ook nog wel vroeger of later op overeenkomstige wijze hebben gedrukt. Het boek had intusschen meer en meer opgehouden een navolging van het handschrift te zijn en het boekdrukken was een bedrijf geworden dat geen aanvullende medewerking van den pen- of penseelkunstenaar meer behoefde. De uitvoering van het ornament en de illustratie waren allengs in logischen samenhang gebracht en gingen meer en meer aan de eischen der rechthoekige vlakversiering beantwoorden, de samenstelling van den drukvorm voldeed steeds beter aan de strekking der uitvinding: een mechanische en vlotte verveelvuldiging van den tekst. De titel, welke bij de incunabelen, evenals bij de handschriften, meestal in weinig regels aan het hoofd der eerste of aan het slot der laatste bladzijde verscholen stond, kwam voortaan op de eerste pagina te staan, zooals ook met het drukkers- of uitgeversadres het geval werd.

59 **(W. Nijhoff en) M. E. Kronenberg, Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540.** 's-Gravenhage, 1923, '40. 2 dln. 8^0

60 **W. Nijhoff, L'art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500 à 1540. Reproduction en fac-simile des caractères typographiques, marques d'imprimeurs, gravures sur bois et autres ornements employés pendant cette période.** 's Gravenhage, 1926, 1935. 3 dln. 2^0

Op overeenkomstige wijze als Holtrop's Monuments op Campbell's Annales (nrs. 50-51), is het werk van Nijhoff eene illustreerende en documenteerende aanvulling op Kronenberg's bibliographie der Nederlandsche post-incunabelen (na-wiegedrukken).

Drukken der 16de eeuw, na 1540

F. Sonnius, Ondersoeckinge der ionghers, oft si kerstelijck onderwesen sijn ... Utrecht [,1554]. 8^{0} *61*

De bewijsinghe vande onschult van ... Philips baenreheere van Montmorency, grave van Hoorne ... Tegens de bedriegelicke vanginge, onbehoorlicke aenhoudinge, onrechtueerdige rechtuoorderinge, valsche betichtinghe, ongoddellicke vonnissen, ende tyrannische executie te grooten ongelijcke, dadelijcken aen zijnen persoon ghedaen. (Zonder naam van drukker en plaats van uitgave). 1568. 8^{0} *62*

La déduction de l'innocence de ... Philippe de Montmorency, conte de Hornes ... (Zonder naam van drukker en plaats van uitgave,) 1568. 8^{0} *63*

Uitgaven eener verdediging van den graaf Van Hoorne uiteraard clandestien gedrukt, in de Nederlandsche en in de Fransche taal, naar 't gebruik van dien tijd de eerste in gothische, de tweede in romeinsche (cursieve) letter uitgevoerd.

Biblia dat is, de gantsche heylighe schrift, grondelic ende trouwelick verduydtschet. Met verclaringhe duysterer woorden, redenen ende spreucken, ende verscheyden lectien ... Met noch rijcke aenwijsingen der gelijck ofte ongelijckstemmenden plaetsen ... [Dordrecht,] 1571. 8^{0} *64*

De eerste in Nederland gedrukte gereformeerde bijbel.

N. Petri, Practique, om te leeren rekenen, cijpheren ende boeckhouwen, met die regel Coss, ende geometrie seer profijtelijcken voor allen coopluyden. [Amsterdam,] 1583. 8^{0} *65*

L. Jansz. Waghenaer, Spieghel der zeevaerdt ... Leiden, 1585. 2 dln. (1 band) 2^{0} *66*

Vermaarde zee-atlas, waarvan het eerste deel de „navigatie der Westersche·zee", het tweede „de geheele Noordtsche ende Oostersche schipvaert" bevat, door Christoffel Plantijn te Leiden voor rekening van den bewerker (teekenaar) verzorgd. De tweede druk verscheen in 1596 bij Cornelis Claesz. te Amsterdam, die in den loop van twintig jaar ook Latijnsche, Duitsche, Engelsche en Fransche edities en zeer waarschijnlijk ook een Spaansche uitgave het licht deed zien.

67 **Copye wt Delft vant claghelijck feyt te Delft gheschiet hoe door belooften vanden prince van Parma eenen met naemen Balthasar Serack een Bourgonion hem verstout heeft ons te berouen van onzen beschermer den edelen prince van Orangien den x. Julii 1584 gheschiet: met eens deels den gheuanghen sijn confessie.** (Zonder naam van drukker en plaats van uitgave). 1584. 8^0

Het drukkersmerk op den titel is van Bruno Hermansz. Schinckel te Delft.

68 **Een corte errinneringhe ende waerschouwinghe opt schandelyck verraedt daer mit de colonnel Stanle, ende hopman Jorck de stadt Deuenter ende schanse teghens Zutphen, den Spaengaerden om gelt verraden ende gheleuert hebben.** Utrecht, 1587. 8^0

Evenals nr. 67 is dit nr. een zgn. Nieuwstijding, welke allengs geijkte benamingen kregen: Nieuw of Waarachtig bericht, Brief of Copy, Discours of Tsamenspraak, Nieuws- of Vlugmare, Relaas of Journaal, Verhaal of Verslag. Spoedig werden ze ook in genummerde reeksen uitgegeven (vgl. nr. 85). Van de hier uitgelegde nieuwstijding betreffende het verraad van Stanley en York in 1587, waardoor Deventer en de schans bij Zutphen weer onder Spaansche heerschappij kwamen en welk voorval een bedreiging voor Utrecht inhield, liet het Utrechtsche stadsbestuur 50 exemplaren onder de leiding gevende personen verspreiden.

69 **Den lvst-hof van rethorica. Waer inne verhael gedaen wordt vande beschrijvingen ende t'samen-comsten der Hollantscher cameren vande reden-rijckers, binnen Leyden ...** Leiden, 1596. 4^0

70 **E. van Meteren, Memorien der Belgische ofte Nederlantsche historie van onsen tijden ...** Delft, 1599. 2^0

Drukken der 17de eeuw

71 **J. van Hout, Der stad Leyden dienst-bouc, innehoudende verclaringe van twezen ende ghelegenheyt vande zelve stadt ...** Leiden, 1602. 4^0

Gedrukt op de stadhuisdrukkerij te Leiden met civilité-, gothische- en romeinsche letter.

72 **Virgilius, De twaelf boecken Aeneas. In Duytscher talen door Cornelis van Ghistele rhetorijckelijc overghezet: plaisant ende weerdich om [te] lesen.** Rotterdam, 1609. 8^0

J. B. Houwaert, Den generalen loop der vverelt... Amsterdam, 1612. 4°

Gedrukt met civilité- en romein-letter. 73

C. van de Passe, Den blom-hof, inhoudende rare oft ongemeene blommen die op den tegenwoordigen tijdt bij de liefhebbers in estimatie gehouden werden. Utrecht, 1614. 2 dln. (1 band). 4° obl. 74

Door Jan Amelisz. van Paddenburg voor rekening van den samensteller, die teekenaar en kopergraveur was, verzorgde uitgave.

J J. van Walhuysen, Krychs-konst te voet... Leeuwarden, 1617. 4° 75

P. Bor, Nederlantsche oorloghen... Leiden enz., 1621-1640. 5 dln. 2° 76

Volledig en betrouwbaar geschiedwerk over het voor Nederland zeer belangrijke tijdperk 1555-1584.

A. Valerius, Neder-landtsche gedenck-clanck. Kortelick openbarende de voornaemste geschiedenissen van de seventhien Neder-Landsche provintien, 't sedert den aenvang der inlandsche beroerten ende troublen, tot den iare 1625. Verciert met... platen, ende stichtelijcke rimen ende liedekens... Haarlem, 1626. 4° obl. 77

— —, Herdrukt naar de oorspronkelijke uitgaaf van 1626... Amsterdam, 1942. 4°obl. 78

W. Jansz. Blaeuw, Zeespiegel, inhoudende een korte onderwysinghe inde konst der zeevaert, en beschryvinghe der seen en kusten van de Oostersche, Noordsche, en Westersche schipvaert... Amsterdam, 1627. 2° 79

Sedert de verschijning van den eersten druk in 1623 zagen tot in 1658 tien herdrukken en vier Engelsche uitgaven het licht. Blaeu (1571-1638) sedert 1599 maker van en handelaar in aard- en hemelglobes en land- en zeekaarten, was een leerling van Tycho Brahe.

G. Thibault, Académie de l'espée ou se demonstrent par reigles mathématiques sur le fondement d'un cercle mystérieux la théorie et pratique des vrais et iusqu'à présent incognus secrets du maniement des armes à pied et à cheval. [Leiden,] 1628. 2° 80

81 **C. Jz. Visscher, Beschryvinghe van de vijf colomnen van architectvre. Te weten : Tuscana, Dorica, Ionica, Corinthia ende composita ...** Amsterdam, 1634. 2^0

82 **W. Jansz. Blaeu, Toonneel des aedriicx, ofte nievwe atlas, dat is beschryving van alle landen.** Amsterdam, 1647. 2^0

Titel-uitgave van 1647 van den atlas, waarvan de voorrede op 24 Apil 1635 gedateerd is. De maker, geboortig uit Alkmaar of Uitgeest, was een leerling van Tycho Brahe. Deze atlas vormde den grondslag van Blaeu's grooten atlas of werelt-beschryving, welk monumentaal kaartwerk in 1664 werd voltooid en in Nederlandsche uitgaven van 6 tot 9 deelen het licht zag, en waarvan bovendien een Engelsche in 4, een Fransche in 12, een Latijnsche in 11 en een Spaansche editie in 10 deelen verschenen.

83 **J. Blaev, Toonneel der steden van de Vereenighde Nederlanden, met hare beschrijvingen.** [Amsterdam, 1649]. 2^0

84 **J. Janssonivs, Nieuwen atlas, ofte vverelt-beschrijvinge, vertonende de voornaemste rijcken ende landen des gheheelen aerdt-bodems ...** Amsterdam, 1652. 5 dln. 2^0

Het vijfde deel, dat de zeekaarten bevat, is uitgelegd.

85 **Verhael vande schrickelicke conspiratie nu korts binnen de vermaerde stadt van Luyck ende hoe de misdadigers gestraft zijn.** Utrecht, 1658. 4^0

Nieuwstijding in genummerde reeks, vgl. nr. 68.

86 **Donderdaechsche Mercurius. No. LXXXIV.** Utrecht, 1659. 4^0

Meer periodiek verschijnende vorm der nieuwstijdingen (vgl. nrs. 68 en 85), welke nu niet meer een enkel onderwerp behandelen, doch mededeelingen van verschillenden aard bevatten.

87 **J. G. Graevius, Thesavrvs antiquitatvm Romanarvm ...** Utrecht, 1694—1699. 12 dln. 2^0

Schatkamer der Romeinsche antiquiteiten.

88 **J. Huygen van Linschoten, Itinerario. Voyage ofte schip vaert naer Oost ofte Portugaels Indien ...** Amsterdam, 1696. 2^0

NUMERO LXXXIV.

DONDERDAECHSCHE

MERCURIUS

Behelsende Historische Geschiedenissen, jonghst van tijdt tot tijdt in Europa voorvallende, van den 8. tot den 11. September Nieuwen styl 1659.

Tot Utrecht, by Anthony Benedicti, recht over 't Paus-Huys, voor den Autheur. 1659.

Constantinopelen den 11 July, 1659

DEn Turcxschen Capitein Bassa heeft sich eenige daghen te Gyodis opgehouden / om hem voor de Vloot der Christenen te komen mijden welcke te Calamo lagh / de Turcken waren 4 Gallepen sterck / en nemende daer van 30 met het meeste Volck en provisie / liepen daer mede naer Scio / en daer van daen Mettilino / den Veneetschen Capitein Generael Morosini sulcks verstaende / vertrock schielick der waerts / om sijne fortune voort te setten / en de Turcken eenmael ten principalen te bevechten / maer daer ontrent gekomen zijnde / bevondt dat den Bassa een wepnigh te voorens vertrocken was / op expresse ordre van de Porte naer de 2 Casteelen / om de 2 nieuwe Forten / die men daer op wierp / te fortificeren / geordonneert door den eersten Vizir / om de Schepen te beter te bevrijden / en de witte Zee te vepliger te maecken / door eenige Schepen / die alle tijdt ter wacht onder de Forten sullen leggen.

Dalmatien den 1 Augusti.

Op dese Grensen sijn wel de 6000 Turcken gekomen / ontrent den stroom de Cittina gelijck wp lest herechten / nochtans hoe wel dat sy voorgeven / dat sy de avantgarde zijn van een machtigh Leger / soo gelooft men sulcks niet / want het sapsoen van de Compagnien ghenoeghsaem oversteecken is / men gelooft dat het t'samen gerotteerde Boeren zijn / om waecke te nemen voor 't geene onse Morlacken onlanghs verschepde repsen gerooft hebben

89 **M. G. de Boer, Van oude voyagiën. 2e druk.** Amsterdam, 1923. 4° obl.

Dit boek met een twaalftal oude reisbeschrijvingen in verkorten vorm, begint met „een Hollander op weg naar Indië", ontleend aan het Itinerario van Jan Huigen, den jongen pionier, die onzen handel den weg naar den Indischen archipel gewezen heeft.

90 **A. Munting, Nauwkeurige beschryving der aardgewassen, waar in de veelerley aart en bijzondere eigenschappen der boomen, heesters, kruyden, bloemen ... neevens derzelver ... geneeskrachten ... beschreeven worden ...** Leiden en Utrecht, 1696. 2 dln. 2°

Standaardwerk van den Groningschen hoogleeraar M. (1626-1683), dat na zijn dood werd gedrukt. Latijnsche vertalingen verschenen nog in 1702, 1713 en 1717 te Amsterdam onder den titel: „Phytographia curiosa".

91 **[P. Bayle,] Dictionaire historique et critique.** Rotterdam, 1927. 2 dln. 2°

Eerste uitgave van het vermaarde werk van den Franschen wijsgeer, waarvan nog in 1820—1824 den 10den druk in 16 dln. te Parijs verscheen, en waarvan in 1734—1741 te Londen een Engelsche vertaling is uitgegeven.

92 **Het eerste boeck Mosis, genaemt Genesis. Na de oorspronckelycke waerheydt over-geset in de Nederduytsche ende Maleytsche tale ... door D. Brouwerius ...** Amsterdam, 1697. 4°

Op last en voor rekening der Vereenigde Oost-Indische compagnie vervaardigde en uitgegeven vertaling.

93 **G. Voetius, Sermoen van de nutticheydt der academien ende scholen, mitsgaders der wetenschappen ende consten die in de selve gheleert werden: gedaen ... tot Vtrecht ... voor de inleydinghe der nieuwer academie ...** Utrecht, 1636. 4°

94 **J. G. Graevius, Oratio in natalem quinquagesimum academiae Trajectinae.** Utrecht, 1686. 2°

95 **A. Drakenborch, Plechtige redevoering over het eeufeest der Utrechtsche hogeschole ...** Utrecht, 1736. 4°

96 **S. Rav(ius), Plegtige redevoering op den honderd en vijftigsten verjaardag der Utregtsche academie ...** Utrecht, 1786. 8°

Ph. W. van Heusde, Oratio de naturali artium et doctrinarum conjunctione, alteris celebrandis academiae Rheno-Trajectinae saecularibus ... Utrecht, 1836. 8^{0} *97*

J. A. Wijnne, De Utrechtsche hoogeschool in vorige eeuwen. Een redevoering ter herdenking van het tweehonderdvijftigjarig bestaan der universiteit ... Utrecht, 1886. 8^{0} *98*

C. W. Vollgraff, Volksgeest en wetenschap. Rede ... ter herdenking van het driehonderdjarig bestaan der rijksuniversiteit te Utrecht. Haarlem, 1936. 8^{0} *99*

Zie de aanteekening bij nr. 122.

Drukken der 18de eeuw

M. S. Merian, Metamorphosis insectorum Surinamensium ofte verandering der Surinaamsche insecten ... Amsterdam [,1705]. 2^{0} *100*

Nauwkeurig, artistiek en uit de hand gekleurd werk over de gedaante-wisseling der insecten, waarvan in 1719 en 1730 herdrukken noodig waren, en ook Latijnsch-Fransche edities in 1726 en 1771 van de pers kwamen.

G. E. Rumphius, D'Amboinsche rariteitenkamer ... Amsterdam, 1705. 2^{0} *101*

Voornamelijk schelpenboek, geteekend en beschreven door één der vele dienaren der Oost-Indische Compagnie, die ook voor de wetenschappelijke exploratie van Nederlandsch-Indië van bijzondere beteekenis zijn geweest. Zie ook de nrs. 92 en 102.

F. Valentijn, Oud en nieuw Oost-Indiën, vervattende een ... verhandelinge van Nederlands mogentheyd in die gewesten ... Dordrecht enz., 1724—1726. 5 dln. 2^{0} *102*

F. Halma, Tooneel der Vereenigde Nederlanden, en onderhorige landschappen, geopent in een algemeen historisch, genealogisch, geographisch, en staatkundig woordenboek... En na deszelfs overlijden vervolgt door M. Brouërius van Nidek. Leeuwarden, 1725. 2 dln. 2^{0} *103*

D. Bosboom, Perspectiva of doorzicht-kunde ... Amsterdam, 1729. 4^{0} *104*

105 **J. van de Water, Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten der... Staten 's lands van Utrecht; mitsgaders van de... stad Utrecht; tot het jaar 1728 ingesloten...** Utrecht, 1729. 3 dln. 2^0

106 **C. W. Moorrees en P. J. Vermeulen, Mr Johan van de Water's groot plakkaatboek 's lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810.** Utrecht, 1856-1860. 2 dln. 2^0

107 **C. Linnaeus, Systema naturae, sive regna tria naturae systematice proposita per classes, ordines, genera et species.** Leiden, 1735. 2^0

Eerste uitgave der wereldberoemde systematische classificatie, die door Carl von Linné voor het eerst voor het geheele dieren-, planten- en delfstoffenrijk is doorgevoerd. Zij gaat uit van een doelmatige dubbele aanduiding: geslachts- en soortnaam.

108 **J. Swammerdam, Bijbel der natuure of historie der insecten...** Leiden, 1737-1738. 3 dln. 2^0

Standaardwerk van één der grootste zoölogen, die ooit geleefd hebben; na den dood van S. in 1680 door Herman Boerhaave uitgegeven.

109 **G. de Lairesse, Groot schilderboek, waar in de schilderkonst in al haar deelen grondig werd onderweezen, ook door redeneeringen en prentverbeeldingen verklaard...** Haarlem, 1740. 2 dln. 4^0

110 **C. Nozeman, Nederlandsche vogelen; volgens hunne huishouding, aert en eigenschappen beschreven...** Amsterdam, 1770-1829. 5 dln. 2^0

Wetenschappelijke beschrijving door een liefhebber der natuurlijke historie, bij teekeningen van C. Sepp Sr. en Jr., en na zijn dood in 1786 door dr. M. Houttuyn voortgezet en voltooid.

111 **[G. L. Leclerc] de Buffon en [L. J. M.] Daubenton, De algemeene en byzondere natuurlyke historie... [Vertaald door C. van Engelen].** Amsterdam, 1773—1807. 26 dln. en register. 4^0

Nederlandsche vertaling van Buffon's histoire naturelle (43 dln. Parijs, 1749—1787); o.m. een treffende schildering der levensgewoonten en eigenaardigheden van dieren, welke door waarnemingen van Hollandsche geleerden in de menagerie van prins Willem V werd aangevuld.

[H. van Alphen,] Proeve van kleine gedigten voor kinderen. Utrecht, 1778. 8° *112*

—, Nauwkeurig nagedrukt. 's-Gravenhage [,1940]. 8° *113*

J. H. Swildens, Vaderlandsch A-B boek voor de Nederlandsche jeugd. Amsterdam, 1781. 8° *114*

— —. Herdruk in facsimile van het eerste gedeelte. 's-Gravenhage, [1941]. 8° oblong *115*

De nrs. 112 en 113, 114 en 115 toonen de oorspronkelijke uitgaven in boekdruk (hoogdruk) met de plaatjes in kopergravure (diepdruk) en daarnaast de namaak van ruim anderhalve eeuw later in een geheel ander drukprocédé (vlakdruk).

J. van Lier, Verhandeling over de slangen en adders die in het landschap Drenthe gevonden worden... Amsterdam en Groningen, 1781. 4° *116*

Hondert-jaarige jubel-gedachtenisse der akademie van Utrecht: bestaande in een beknopt verhaal, van derselver oorsprong, opkomst, inwydinge en jubelfeesten... door I. le Long. Amsterdam, 1736. 4° *117*

C. de Vries, Naauwkeurige beschryving en verhaal van alle de plechtigheden, vreugdebedryven enz. zo ter gelegenheid van de honderd vyftigste verjaring der Utrechtsche hoge schole... als van de promotien met de kap van vier heren regtsgeleerde licentiaten... Utrecht [,1786]. 4° *118*

L. Ph. C. van den Bergh, Gedenkboek van het tweede eeuwfeest der Utrechtsche hoogeschool. Utrecht, 1837. 8° *119*

G. J. Loncq C. Jz., Historische schets der Utrechtsche hoogeschool tot hare verheffing in 1815. Utrecht, 1886. 8° *120*

De Utrechtsche universiteit 1636—1936. (Uitgegeven onder leiding van G. W. Kernkamp.) Utrecht, 1936. 2 dln. 4° *121*

W. A. F. Bannier, Het derde eeuwfeest der Utrechtsche universiteit. Utrecht, 1937. 4° *122*

Evenals de nrs. 93—99 de typografische verzorging eener oratie in den loop der tijden demonstreeren, laten de nrs. 117—122 de ontwikkeling van een feestverslag en van een algemeen gedenkboek zien.

Drukken der 19de eeuw

123 **Leerzaam tijdverdrijf voor de jeugd; op verscheidenheid van onderwerpen tot nut en vermaak der kinderen.** Leiden, 1821. 8^0

124 **P. Moens, Gedichtjes en nuttige gesprekken voor kinderen.** Amsterdam, 1826. 8^0

Bundel versjes en samenspraken van Utrecht's blinde dichteres.

125 **Nederlandsche tafereelen van kunsten, ambachten en bedrijven, voor kinderen.** Zalt-Bommel, 1828-1829. 4 stukjes (1 band). 8^0

126 **Nederlandsch magazijn ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden, later met den bijtitel: Familiebibliotheek. Jrg. I—LI.** Amsterdam, 1834—1884. 4^0.

127 **Hildebrand (pseud. van N. Beets), Camera obscura.** Haarlem, 1839. 8^0
— —, 10de druk. T.z.pl., 1878. 4^0
— —, 31ste druk. T.z.pl., 1920. 8^0
— —, 39ste druk. T.z.pl., 1939. 8^0
— —, 40ste druk. T.z.pl., 1940. 4^0

Ter vergelijking van de smaak-opvatting en van de uitvoeringsmogelijkheid in het verloop der laatste honderd jaar liggen hier van het gedurende dat tijdvak populairste boek in Nederland den 1sten, den 10den (de eerste volledig geïllustreerde uitgave), den 31sten (de eerste schooluitgaaf met noten), den 39sten en 40sten druk (kleine en groote jubileum-uitgave, opnieuw geïllustreerd) uitgestald.

128 **J. van Lennep, De lotgevallen van Ferdinand Huyck.** Amsterdam, 1840. 2 dln. 8^0

129 **Payne's Universum. Deel I-VIII.** Groningen, 1843-1850. 4^0 obl.

Nederlandsche editie van het gelijknamige tijdschrift, dat van 1842 tot en met 1870 te Leipzig verscheen. Het was een navolging van Meyer's Universum (1833-1863), een eveneens door staalgravures geïllustreerd maandblad, dat aanvankelijk groote belangstelling genoot en in 12 talen met een oplage van meer dan 80.000 exemplaren werd verspreid. Door toepassing der staalgravure was de groote oplage der platen mogelijk, welke afdrukken naar sub-uitge-

vers in verschillende landen werden gezonden en daar van een vertaling van den korten tekst voorzien. Op overeenkomstige wijze werden van Duitschland uit ook tal van andere plaatwerken de wereld ingezonden.

Kunstkronyk. Uitgegeven ter aanmoediging en verspreiding der schoone kunsten. Jrg. I—LV. 's-Gravenhage, later Leiden, 1840—1910. 4° 130

De Nederlanden. Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen. Tekst van de meest geachte schrijvers, met (hout-)gravuren van Henry Brown naar teekeningen van de voornaamste Nederlandsche kunstenaren. 's-Gravenhage, 1841. 4° 131

De illustraties van dit werk en van de eerste jaargangen der Kunstkronyk zijn voortbrengselen van de nationale houtgraveerschool te 's-Gravenhage, welke in 1840 door de Maatschappij voor schoone kunsten werd gesticht. Zij wilde belangrijke en artistieke boeken en tijdschriften in omloop brengen, doch ook jongelui opleiden tot bekwame illustrators, vnl. door middel der houtgravure, het in dien tijd meest geëigende illustratie-procédé voor den boekdruk. De school telde spoedig 50 leerlingen, maar ze kreeg geen voldoende werk en de maatschappij werd na 4 jaar geliquideerd.

Reintje van der Schalk, markies van Eijerstruiven, grootmeester van het Kippenhok, en vrijheer van de Druiven. 4de druk. Amsterdam [,1850]. 8° obl. 132

Gulliver's reis naar Lilliput. [Voor de jeugd bewerkt door A. G. Bruinses]. Purmerend [,1853]. 8° obl. 133

J. van Lennep & Compagnie, Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands, tot nut van groot en klein; vermakelijk voorgesteld. Aanvangende met de komst der Batavieren en eindigende als het uit is. Amsterdam, 1854. 3 stukken. 8° obl. 134

—, Verantwoording over de uitgave der „Tafereelen . . ." Amsterdam, 1854. 8° 135

De uitgave wekte algemeene verontwaardiging op en werd gestaakt.

J. L. Terwen, Het koningrijk der Nederlanden, voorgesteld in eene reeks van naar de natuur geteekende gezigten, en beschreven. Gouda [,1856-1862]. 3 dln. 4° 136

137 **J. J. F. Wap, De stad Utrecht. Album bevattende afbeeldingen harer voornaamste gebouwen en gezigtspunten met historische bijschriften.** Utrecht, 1859-1860. 4°

138 **J. van Lennep, Neêrlands roem. Galerij van beroemde Nederlanders uit het tijdvak van Frederik Hendrik.** Utrecht, [,1861]. 4°

139 **Vesta. Album voor fraaije letteren en schoone kunsten. jrg. I—IV.** Zwolle, 1865—1868. 4°.

140 **Gedenkboek der feestviering van het vijftigjarig bestaan der Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels ... 1867.** Amsterdam, 1868. 4°

141 **V. Loosjes, Geschiedenis van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 1815—1915.** Amsterdam, 1915. 4°

De nrs. 136 en 137 toonen aan hoe in den vakkring van den boekhandel de opvatting omtrent de uitvoering van een gedenkschrift in het tijdsverloop eener halve eeuw is gewijzigd.

142 **H. van Alphen, Feestgeschenk voor de Nederlandsche jeugd. Ter gedachtenis aan zijnen 125sten verjaardag ...** Utrecht, 1871-1872. 2 dln. 4°

143 **A. V[er]H[uell], Jeugd. Studentenschetsen.** Arnhem, [,1873]. 2° obl.

144 **—, Zoo zijn er! Jeugd.** Leiden, 1899. 4°

Oorspronkelijke uitgave in steendruk, met daarnaast een nieuwer uitgave in boekdruk.

145 **Eigen haard. Geïllustreerd volkstijdschrift, later: familieweekblad en wekelijksch tijdschrift voor het gezin. Jrg. I-LXVII.** Haarlem enz., 1875—1941. 4°

De nrs. 126 en 145 waren gedurende tientallen van jaren de voornaamste familie-tijdschriften.

146 **C. Vosmaer e.a., Onze hedendaagsche schilders ...** 's-Gravenhage [1881, 1885]. 2 dln. 2°

147 **(Catalogus der) Tentoonstelling van hulpmiddelen voor den boekhandel. (Ingericht door de) Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels.** Amsterdam, 1881. 4°

—. Internationale tentoonstelling ... 1892 bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan der Vereeniging ... 1817—1892. Amsterdam, 1892. 4°

148

— der nationale tentoonstelling van het boek ... (1910, ter gelegenheid van het 7de internationaal uitgeverscongres). Amsterdam, 1910. 4°

149

De catalogi van 1881 en 1892 (nrs. 147 en 148) werden vels(katerns)-gewijze op de voornaamste Nederlandsche boekdrukkerijen bij wijze van reclame uitgevoerd en zijn derhalve voorbeelden van het typografisch en aesthetisch kunnen van die drukkerijen, tevens der opvattingen van hun tijd. Het was in de periode, dat zij zich vnl. door Duitsche lettergieterijen lieten volstoppen met lettersoorten en versieringsmateriaal in de grootst mogelijke verscheidenheid. Het handelsdrukwerk (zgn. smoutwerk, vgl. nr. 34) van dien tijd geeft dan ook een staalkaart te zien van vele, slecht bij elkaar passende typen, randen en vignetten, welke, om het materiaal productief te maken en de rijke sorteering der drukkerij te demonstreeren, ook nog vaak op zeer willekeurige wijze werden samengevoegd. De catalogus van 1910 (nr. 149) laat de nieuwe opvatting van smoutwerk zien, die zich door het gebruik van meer gelijke en verwante typen kenmerkt, welke in verschillende corpsen (lettergrootten) worden toegepast. Daarbij wordt spaarzamer van sierstukken gebruik gemaakt en dan nog slechts van randen en vignetten, die in het kader der typografische vlakversiering passen.

Th. van Hoytema, Hoe de vogels aan een koning kwamen. Den Haag, 1882. 4°

150

Geteekend door Th. van Hoytema, gedrukt bij de firma S. Lankhout & Co.

Louise B. B. (pseud. van L. de Neve), De jeugd onzer koningin ... Rotterdam, 1891. 4° obl.

151

R. van der Meulen, Het boek in onze dagen, beschreven en afgebeeld. Leiden, 1892. 8°

152

Uitgegeven ter gelegenheid van de Internationale tentoonstelling betreffende de uitgeverij en den boekhandel (vgl. nr. 148). De prijs van het goed verzorgde en gebonden boek (182 blz.) bedroeg 50 cent.

E. J. Potgieter, Een bundel liederen en gedichten. Haarlem, 1893. 4°.

153

154 **Joost van den Vondel, Gijsbrecht van Aemstel. Treurspel.** Haarlem, 1893. 2^0

Uitgave met een inleiding van L. Simons. Tooneeldecoratie-ontwerpen van H. P. Berlage. Muziek van Bernard Zweers. Boekversiering van A. J. Derkinderen. Twee deelen in één band gebonden.

155 **Henriëtte van der Schalk, Sonnetten en verzen in terzinen.** Amsterdam, 1895. 8^0

Dit boek werd gedrukt bij Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem, en door R. N. Roland Holst verzorgd en versierd.

156 **R. van der Meulen, Over de liefhebberij voor boeken. Voornamelijk met het oog op het boek vóór onze dagen beschreven en afgebeeld.** Leiden, 1896. 8^0.
Vergelijk nr. 152.

157 **A. Molkenboer, Mincelyn.** Amsterdam [,1897]. 8^0

158 **Jacques Perk, Gedichten.** Amsterdam, 1897. 8^0

Met een voorrede van mr C. Vosmaer en inleiding van Willem Kloos, 2de druk. Versierd door T. Nieuwenhuis.

159 **J. F. van Someren, Neerland's oude kunst.** Amsterdam, 1900. 2^0

Drukken der 20ste eeuw

160 **J. Veth, Rembrandt's leven en kunst...** Amsterdam [,1906]. 2^0

161 — Tweede uitgave met een inleiding en toelichtingen door J. Q. van Regteren Altena. Amsterdam, 1941. 8^0

162 **J. W. Enschedé, Logica in boekdruk.** Amsterdam [,1907]. 8^0

Blz. 28, 30: Moderne boekkunst bestaat in de erkenning van den rechthoek, van het vlakornament en in kleurenharmonie... Daarom, gij zetters en drukkers... wees daarbij altijd sober in uw lijnen, krachtig in uw kleuren, bijkans brutaal in uw vormen en — steeds eerlijk en oprecht in de belijdenis van de constructieve waarheid van den rechthoekigen drukvorm.

163 **E. de Bom, William Morris en zijn invloed op het boek.** Amsterdam, 1910. 8^0

E. Saxton Winter, Toen onze koningin nog prinsesje was. Persoonlijke herinneringen uit de kinderjaren van onze koningin door hare ex-gouvernante ... (Tweede ... druk). Amsterdam [,1913]. 8°

164

J. J. de Gelder, A journey through old Holland. Rotterdam, 1913. 8°.

165

M. J. Brusse, With Roosevelt through Holland. Rotterdam, 1911. 8°.

166

M. J. Brusse, Un viaje en Holanda. Roterdam, 1913. 8°

167

Gelijktijdig ook in de Portugeesche taal verschenen.

M. J. Brusse, Het land ontwoekerd aan de zee. Causerie over Holland. Roterdam, 1913. 8°.

168

J. Goudswaard, Uit 't leven van een [boeken-]leurder. Amsterdam, 1915. 8°

169

J. W. F. Werumeus Buning, Mária Lécina. Een lied in honderd verzen met een zangwijs. Amsterdam, 1932. 8°

170

Sinds de eerste uitgave zijn meer dan twintig drukken en een parodie verschenen. Zie nr. 240.

A. A. M. Stols, Het schoone boek. Rotterdam, 1935. 8°.

171

Plechtige dienst bij gelegenheid van de huwelijksinzegening van H.K.H. Prinses Juliana en Zijne D.H. Prins Bernard.

172

Werd in opdracht van N.V. Gebr. Zomer en Keuning's Uitg. Maatsch. te Wageningen gezet uit de Lutetialetter en in 1937 gedrukt bij de fa. Boosten en Stols te Maastricht, gebonden in dezelfde witte zijde van de firma Bianchini-Ferier te Parijs, als die waaruit het bruidskleed werd vervaardigd, 15 genummerde exemplaren.

Drukken der 20ste eeuw: bibliofiele uitgaven

William Morris, Kunst en maatschappij. Amsterdam, 1903.

173

Lezingen vertaald door M. Hugenholtz-Zeeven en van een levensschets voorzien door Henri Polak, uitgekomen bij A. B. Soep, uitgever te Amsterdam. Het is verzorgd en versierd door S. H. de Roos en gedrukt bij Ipenbuur en Van Seldam te Amsterdam.

174 **Jan Veth, Kunst en samenleving.** Amsterdam, 1903.

Naar Walter Crane's Claims of decorative Art in het Nederlandsch bewerkt door J. Veth en versierd met talrijke vignetten, in hout gesneden door G. W. Dijsselhoff, uitgegeven te Amsterdam door Scheltema en Holkema.

175 **Het Hooglied van Salomo.** Amsterdam, 1905.

Verlucht en versierd door B. A. v. d. Leck en P. J. C. Klaarhamer. Uitgegeven te Amsterdam bij W. Versluys en gedrukt te Utrecht bij Versluys en Scherjon.

176 **Joost van den Vondel, Adam in Ballingschap.** Utrecht, 1910.

Gedrukt te Haarlem door Joh. Enschedé en Zonen voor A. Oosthoek te Utrecht. Gedrukt met de letters, die omtrent 1660 te Amsterdam in de lettergieterij van Hendrick Claesz. voorhanden waren.

177 **Firmin van Hecke, Verzen.** Apeldoorn, 1912.

Uitgave van C. M. B. Dixon en Co. te Apeldoorn, bezorgd door J. Greshoff. Gedrukt door de firma G. W. van der Wiel en Co. te Arnhem met de Hollandsche mediaeval van S. H. de Roos.

178 **Albert Verwey, Het eigen Rijk.** 's-Gravenhage, 1912.

Gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen met 17de-eeuwsche letter uit de lettergieterij van Hendrik Claesz. te Amsterdam voor de Zilverdistel van J. F. van Royen.

179 **P. N. van Eyck, Bevrijding. Verzen.** 's-Gravenhage, 1913.

Zesde uitgave van de Zilverdistel, gedrukt door de firma G. W. van der Wiel en Co. te Arnhem. Letter: Hollandsche mediaeval-cursief van S. H. de Roos.

180 **Een Boecxken gemaket van suster Bertken. 's-Gravenhage,** 1918.

Tweede boek van de Vereeniging der Vijftig. Gedrukt op de handpers door J. F. van Royen. Eerste boek in de door L. Pissarro geteekende letter: de Disteltype. Boekmerk: Zilverdistel door Lucien Pissarro.

181 **Willem Kloos, Verzen uit de jaren 1880—1890.** 's-Gravenhage, 1918—1919.

Op de eigen pers gedrukt door J. F. van Royen voor de

Zilverdistel in het zestigste jaar des dichters. Derde boek voor de Vereeniging der Vijftig. Letter: Zilvertype. Titel en initialen van S. H. de Roos.

Jac. van Looy, Nieuwjaarsdag. 's-Gravenhage, 1919. *182*

Eerste boekwerk van de Vereeniging Joan Blaeu. Letters en initialen van S. H. de Roos. Druk van Mouton & Co. Verzorging S. H. de Roos en J. F. van Royen.

A. Roland Holst, Deirdre en de zonen van Usnach. Arnhem, 1920. *183*

Gedrukt voor Paladium onder leiding van J. van Krimpen bij Van Scherpenzeel en Co. te 's-Gravenhage. Houtsnede door B. Essers. Uitgegeven te Arnhem bij Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande.

P. H. Ritter Jr., Zeeuwsche mijmeringen. Bussum, 1921. *184*

Uitgegeven door C. A. J. van Dishoeck, geïllustreerd door Alb. Geudens, 2de druk. Gedrukt bij G. J. Thieme te Nijmegen.

J. M. Leopold, Oostersche verzen naar Perzische en Arabische dichters. 's-Gravenhage, 1922. *185*

Het vierde boek voor de Vereeniging der Vijftig, gedrukt door J. F. van Royen als eerste zijner Kunera Pers, met Disteltype. Titel en initialen van J. F. van Royen.

Lodewijk van Deyssel, Schetsen. Maastricht, 1926. *186*

Gedrukt onder leiding van C. Nijpels op de persen van Leiter-Nijpels, met letters en initialen van S. H. de Roos, die ook het portret teekende.

A. Roland Holst, Ex tenebris mundi. Gedichten. Haarlem, 1926. *187*

Zwart en rood gedrukt met de XVde-eeuwsche Romein van Peter Schoeffer van Gernsheim, door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem.

J. Huizinga, Leven en werk van Jan Veth. Haarlem, 1927. *188*

Uitgave van H. D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem. Exemplaar gedrukt op Hollandsch papier.

Ioannes Secundus, Het Boeck der kuskens. Maastricht, 1927. *189*

Gedrukt en uitgegeven door A. A. M. Stols te Maastricht, deel van de Trajectum ad Mosam Serie.

190 **Arthur van Schendel, Maneschijn, een verhaal.** 's-Gravenhage, 1927.

Vijfde boek voor de Vereeniging der Vijftig. Op de handpers gedrukt door J. F. van Royen — Kunera pers — Tekst gezet uit de Zilvertype van S. H. de Roos. Na den titel een motto, dat niet in de gewone uitgave voorkomt.

191 **Beatrys van Nazareth, Seven manieren van minne.** Utrecht, 1928.

In het Nieuw-Nederlandsch overgebracht door Albert Helman. Gedrukt door C. Nypels te Maastricht met de Grotius van S. H. de Roos voor de Gemeenschap. Titelbladversiering en initialen in hout gesneden door Josef Cantré.

192 **Philips van Marnix, genaemt van Sint Aldegonde, Het boeck der psalmen.** Haarlem, 1928.

Gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem met Gothische letters uit de 15e eeuw. Titel en initialen van J. van Krimpen.

193 **J. C. van Schagen, Litanie.** Utrecht, 1928.

Gedrukt door C. Nypels op de eigen persen van Leiter-Nypels te Maastricht met de Grotius letter van S. H. de Roos. Versierd met 6 houtsneden van Josef Cantré. De Dom Serie No. III. Uitgave van de Gemeenschap, Utrecht

194 **Benedictus de Spinoza, Tractatus politicus.** Hilversum, 1928.

Tweede uitgave van de Heuvelpers, op de handpers gedrukt door S. H. de Roos met Meidoorntype.

195 **Karel van de Woestijne, Gedichten gekozen uit zijn bundels verzen, de Gulden schaduw e.a.** Haarlem, 1928.

Samengesteld door J. Greshoff, gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen. Typografische verzorging van J. van Krimpen. Uitgegeven ter gelegenheid van den vijftigsten verjaardag van den dichter door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem.

196 **Albert Helman, Hart zonder land.** Utrecht, 1929.

Door C. Nypels in opdracht van de gemeenschap, uitgevers te Utrecht, gedrukt op de persen van Leiter-Nypels te Maastricht, met illustraties van Charles Eyck.

Papiarys, een boec van goeden poencten. 's-Gravenhage, 1929. *197*

Deze uitgave, de vierde der Vereeniging Joan Blaeu te 's-Gravenhage, houdt in voor elken dag van het jaar een levenswijsheid, door wijlen Prof. dr. Jacob Verdam vergaard uit Middel-Nederlandsche teksten. Initialen, titels en houtstneden van L. Oswald Wenckebach, gedrukt door Mouton & Co.

Louis Piérard, Vincent, een kunstenaarsleven. Arnhem, 1929. *198*

Woord vooraf door J. Greshof, in opdracht van Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande gedrukt door G. J. van Amerongen en Co. te Amersfoort.

P. C. Boutens, Gedichten. Haarlem, 1930. *199*

Deze gedichten zijn gekozen door J. W. F. Werumeus Buning uit het Lyrisch werk van 1894—1929. Uitgegeven door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem ter gelegenheid van den zestigsten verjaardag des dichters in Februari 1930.

Ioannes Secundus, Basiorum liber. Maastricht, 1930. *200*

Gedrukt en uitgegeven door A. A. M. Stols te Maastricht, deel van de Trajectum ad Mosamserie.

C. F. Ramuz, De geschiedenis van den soldaat. Gelezen - gespeeld - gedanst - geteekend. Maastricht, 1930. *201*

Deze vertaling van „l'Histoire du soldat" van C. F. Ramuz door M. Nijhoff, werd voor den uitgever gedrukt bij Boosten & Stols te Maastricht. Teekeningen van Edgar Tijtgat. Uitgegeven door A. A. M. Stols, Maastricht en Brussel.

A. Roland Holst, De vagebond. 's-Gravenhage, 1930. *202*

Dit werk werd uitgegeven door de Ver. tot bevordering der grafische kunst. Houtsneden van N. Eekman, de teksten en omslagpapier door Fokko Mees gesneden. De druk geschiedde door S. H. de Roos op eigen handpers.

Het Grafisch Museum, Orgaan van de Vereeniging Museum voor de Grafische Vakken. Utrecht, 1930—1938. *203*

Jaargang I—VIII, gedrukt op de School voor de Grafische Vakken te Utrecht.

204 **J. C. Bloem, Media Vita. Gedichten.** Haarlem, 1931

Uitgave en druk van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

205 **Anton van Duinkerken, Het wereldorgel.** Utrecht, 1931.

Naar een maquette van Ch. Nypels verzorgd en gedrukt onder leiding van A. M. Oosterbaan ter drukkerij Lumax, Utrecht. Geïllustreerd door Charles Eyck met penseelteekeningen in zwart en geel. Uitgave De Gemeenschap, Utrecht.

206 **Frans Erens, Stille steden.** Maastricht, 1931.

Gedrukt op de persen der N.V. Leiter-Nypels te Maastricht met de Erasmus mediaeval van S. H. de Roos. Illustraties naar penteekeningen van H. Gelinger.

207 **Eugène Fromentin, Les maîtres d'autre fois. Hollande.** Hilversum, 1931.

Vierde uitgave van de Heuvelpers, op de handpers gedrukt door S. H. de Roos met Meidoorntype.

208 **Jaakske met zijn fluitje.** Antwerpen, 1932.

Getrouw naar het Vlaamsche volksboek met handgekleurde houtsneden van Josef Cantré. Uitgave de „Sikkel", Antwerpen, druk J. E. Buschmann te Antwerpen. 10 nummers gedrukt voor de Gemeenschap, Utrecht.

209 **Ernest Claes, Toen onze lieve vrouwke heuren beeweg deed.** Maastricht, Brussel, 1933.

Houtsneden van Maurice Broca, gezet uit letter Bodoni. Uitgave van A. A. M. Stols, Brussel en Maastricht.

210 **Jules Supervielle, De vos en de ezel van den heiligen stal.** Rotterdam, 1933.

Uit het Spaansch vertaald door M. Roelants, met prenten van Edgard Tijtgat, uitgegeven door Nijgh en Van Ditmar te Rotterdam.

211 **Louis de Bourbon, Het licht achter Golgotha.** Maastricht, 1934.

Uitgave van A. A. M. Stols, Maastricht, teekeningen van Charles Eyck.

212 **B. Stroman, Obbe Philipsz. Oudste der doopers.** Hilversum, 1935.

Uitgeversbedrijf Rozenbeek en Venemans N.V., Hilversum, houtsneden van Josef Cantré.

Jan Veth, De prenten in het Cruydt-boek van Dodonaeus. Amsterdam, 1935. *213*

Gedrukt door J. F. Duwaer & Zonen, in samenwerking met S. H. de Roos. Meidoornletter; illustraties van drie reproducties uit 1583.

Albert Helman, Ratten. Rotterdam, 1936. *214*

Nijgh & Van Ditmar N.V. Initialen en slotvignetten van Jozef Cantré, gedrukt met magere Egmont, met de hand gezet in de werkplaatsen van Nijgh & Van Ditmar.

Alexander Poesjkin Schoppenvrouw. De verhalen van Iwan Petrowitsj Bjelkin. 's-Gravenhage, 1936. *215*

Jubileumuitgave, 9e deel van de serie Folemprise, uitgegeven door L. J. C. Boucher, gedrukt bij Mouton en Co. onder leiding van H. Friedlaender.

Waarom en Waardoor. Nieuwe natuurlijke historie. Amsterdam-Antwerpen [,1936]. *216*

Oude volksverhalen geïll. door Nelly Bodenheim. Tekstbewerking door dr. C. Catharina van de Graft. Uitg. N.V. De Spieghel, Amsterdam, N.V. Het Kompas, Antwerpen.

Willem de Mérode, Ruischende bamboe. Amsterdam, 1937. *217*

Uitgeversmaatschappij Holland, gedrukt met de Lutetialetter van J. van Krimpen.

Albert Verwey, Oorspronkelijk dichtwerk, deel I en II, Amsterdam, 1938. *218*

N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij, N.V. Uitgeverij v.h. C. A. Mees, Santpoort.

Berend Modderman, 1870—18 Januari 1940. Utrecht, 1940. *219*

Bijdragen ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag in vriendschap bijeengebracht. Gedrukt door de School voor de Grafische Vakken te Utrecht. Boekverzorging S. H. de Roos en A. W. Barten.

Bernard Verhoeven, Karel van de Woestijne, een karakteristiek en een keur uit zijn gedichten. Utrecht, zonder jaartal. *220*

Gedrukt naar ontwerp van Ch. Nypels door J. F. Duwaer en Zonen te Amsterdam en met de hand gezet uit de Meidoornletter van S. H. de Roos, van wien tevens de initialen zijn. Vignet naar een teekening van Cuno van den Steene. Uitg. van de Uitgeverij het Spectrum, Utrecht.

221 **P. C. Boutens, In den keerkring.** 's-Gravenhage, 1941—1942.
Zeven gedichten gedrukt door J. F. van Royen voor de Ned. Vereeniging voor druk- en boekkunst. Derde uitgave van de Vereeniging voor hare leden. Kunerapers.

222 **Een schoon liedekens-boeck, bewerkt, toegelicht en ingeleid door Dr. W. G. S. Hillinga.** 's-Gravenhage, 1941.
Uitgegeven door L. J. C. Boucher, gedrukt op de persen van de fa. Boosten en Stols te Maastricht.

223 **Jacobus Revius, Het hoghe liedt Salomons.** 's-Gravenhage, 1942.
Uitgave A. A. M. Stols, 's Gravenhage. Herdrukt naar „Het hoghe liedt Salomons. In Nederduytsche Gesangen ghebracht door Jacobum Revium 1621".

224 **Bertus Aafjes, De tooverfluit.** Amsterdam, 1943.
Vrij bewerkt naar Des Knaben Wunderhorn. Verlucht met vignetten van J. F. Doeve. Handgekleurd. Uitgeverij Contact, Amsterdam. Gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen Haarlem, met de „Romulus".

225 **Ulenspieghel. Van Ulenspieghels leven ende schimpelycke werken, ende wonderlycke avontueren, die hi hadde, want hi en liet hem gheen boeverie verdrieten.** Utrecht, 1943.
Ingeleid door prof. dr Th. Enklaar. Verlucht naar de oorspronkelijke houtsneden. met de hand gezet uit het 15e-eeuwsche lettertype, dat aan Peter Schoeffer von Gernsheim wordt toegeschreven en onder leiding van J. van Krimpen gedrukt door Joh. Enschede en Zonen te Haarlem. Uitgegeven met het teeken van de griffioen door Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V. te Utrecht.

226 **Karel van de Woestijne, Laethemsche brieven over de leute.** Antwerpen, 1943.
N.V. Standaard Boekhandel, geïllustreerd door Mark F. Severin, gezet uit de letter „Lutetia" van J. van Krimpen.

227 **Tinus van Doorn's De boer en de vos. Vrij naar een Perzische vertelling.** Bilthoven-Antwerpen, [1944].
Versjes met in linoleum gesneden prentjes van Tinus van Doorn. Uitgeg. door Ad. Donker.

228 **Muziek der spheren. Bloemlezing van de schoonste gedichten uit de wereldpoëzie.** Utrecht, 1944.
I De oudheid, bijeengebracht door prof. dr H. Wagenvoort. Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V., Utrecht.

Drukken uit den bezettingstijd: illegaal (clandestiene) uitgaven

Albert Helman, De dierenriem. Amsterdam, 1940. *229*

Tot luttele troost van een zeer droeve tijd, werd deze cyclus uit de „kleine Kosmologie" geschreven en versierd met 12 linoleumsneden door Pieter Starreveld, die ook de letters teekende en het werk drukte.

Wladimir Solovjev, Een Moscovitische legende. z. pl. 1941. *230*

Deze Moscovitische legende van den Antichrist werd in opdracht van De blauwe schuit gedrukt door H. N. Werkman, die ook de kleurendrukken maakte. Bestemd voor de Vrienden van De blauwe schuit.

Turkenkalender. [Groningen,] 1941. *231*

De eerste Turkenkalender is van Johannes Gutenberg, 1454. Deze, de tweede van dien naam, werd in opdracht van De blauwe schuit gedrukt door H. N. Werkman op zijn handpers voor de vrienden van De blauwe schuit. (Bekroond op de tentoonstelling „Het vrije boek in onvrije tijd" met den „Werkman"-prijs).

Bertus Aafjes, Omne animal. ['s-Gravenhage,] 1944. *232*

Verlucht met teekeningen van C. A. B. Bantzinger. Gezet uit de Excelsior schrijfletter van de L.A. Uitgave van de Mansarde-Pers.

C. Buddingh, Vier gorgelrijmen. Stadskanaal (lees Utrecht) 1944. *233*

Gedrukt door Willem Indenhaeck. Met teekeningen van Radboud de Cadt (pseud. van Fedde Weidema). Uitgave J. P Romijn, Utrecht.

Herakleitos, Fragmenten. [Vertaling E. Hoek]. Amsterdam, 1944. *234*

Uitgave van A. A. Balkema, Amsterdam, gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem. Boekverzorging van J. van Krimpen. Bekroond op de tentoonstelling „Het vrije boek in onvrije tijd".

Omar Khayyám, Rubaiyat. Amsterdam, 1944. *235*

Gedrukt in 12 exemplaren, uitgever A. A. Balkema.

236 **Hector Mantinga (pseud. M. Mok), Een naamloos strijder.** 1944 geschreven.

Gedicht, verlucht met platen van Lucas van der Velde. (pseud. Pieter Starreveld). Gedrukt met de Egmontletter op de persen der naamloozen.

237 **Friedrich Nietzsche, Aldus sprak Zarathustra. [Vertaald door Albert Helman en Ant. Donker].** Driebergen [,1944].

Uitgave van de Twee Fonteinen, Driebergen (=uitgeverij N.V. Joost van den Vondel, Amsterdam).

238 **Edgar Allan Poe, The city in the sea and other poems.** Somewhere in occupied Holland. [Utrecht, 1944].

Uitgave van The Busy Bee, illustrated bij Fred Ingram (pseud. van Fedde Weidema).

239 **Ponticus, Kwatrijnen van Omar Khayyám** (Nederl. bewerking van H. J. W. M. Keuls) [Utrecht,] 1944.

Uitg. De Bezige Bij. Illustraties van John Buckland Wright. 4e deel in de reeks Quousque Tandem, gezet uit de letter Egmont.

240 **Kees Stip, Dieuwertje Diekema. Een lied in dertig verzen waar geen woord Spaansch bij is.** Franeker. [Utrecht, 1944].

N.V. Douwe Diekema's Uitgeversmaatschappij op de Elfstedengracht 333. Inleiding J. W. F. Werumeus Buning. Gezet uit de Lutetialetter van J. van Krimpen, gedrukt door Sjoerd Jouwersma te Houthem, St. Gerlach.
Uitgave Chr. Leeflang: N.V. Boekhandel v.h. J. G. Broese. Utrecht, 1944.

241 **Tao Teh King [samengesteld door W. B. Vreugdenhil].** Amsterdam, 1944.

Nederlandsche privé-uitgave. Gedrukt door J. F. Duwaer en Zonen met Meidoornletter van S. H. de Roos.

242 **[S. Vestdijk,] De doode zwanen.** [Groningen,] 1944.

Gedicht geschreven op 20 Aug. 1942 te St. Michielsgestel, gedrukt en verlucht door H. N. Werkman voor de vrienden van De blauwe schuit.

243 **Valery Larbaud, Questions militaires.** ['s-Gravenhage, 1945].

Geïll. met lithographiën van Piet Worm, handgekleurd. Uitgave van A. A. M. Stols.

G. H. 's-Gravezande, Onze letterkunde in bezettingstijd. *244*
's-Gravenhage, 1945. 8^0.

J. Hendriks, Vijf jaar drukkunst „in het verborgene." *245*
Utrecht [,1945]. 8^0

Plano-drukken (Rijmprenten) 1940—1945

M. Nijhoff, De Kinderkruistocht. *246*
Houtsnede van A. van der Vossen, druk en uitgave van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

Jan van Brabant, „Eens Meienmorgens vroe". *247*
Houtsnede van A. van der Vossen, druk en uitgave van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

W. G. van Focquenbroch, „Diogenes, den Wyse". *248*
Houtsnede van Edgar Tijtgat, uitgave van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

J. van Nijlen, Bericht aan de reizigers. *249*
Teekeningen van Jo Spier, uitgave van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

J. Gresshoff, 't Lieve leven . . ." „. . . en de zoete dood". *250*
Houtsnede van Jan Boon, druk en uitgave van Joh. Enschedé en Zonen.

P. C. Hooft, Klaghte der Princesse van Oranjen over 't oorloogh voor 's-Hartoghenbosch. *251*
Houtsnede van Mari van der Vossen, uitgave van Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.

A. Roland Holst, „De Stervende". *252*
Teekening van W. Arondéus, uitgave van A. A. M. Stols, Maastricht.

M. Nijhoff, Samenspraak. *253*
Teekening F. van Dam van Isselt, uitgave firma L. J. C. Boucher, Den Haag.

H. W. J. M. Keuls, „Aan onze Koningin". *254*
Teekening van Charles Roelofsz, uitgegeven door Scheltens en Giltay, Amsterdam, 1945.

Bertus Aafjes, Bevrijdingsdag. *255*
Teekening van Guus Inckel, uitgeverij Contact, Amsterdam. 1945.

Inzenders

Universiteitsbibliotheek, Utrecht, nrs. 1—3, 9—18, 20, 21, 25, 26, 28, 29, 32—34, 36, 40, 42—53, 55—57, 59—85, 87—112, 115—119, 126—128, 130, 134, 135, 141, 142, 145, 146, 153, 159, 160, 161, 244.
Koninklijke bibliotheek, 's-Gravenhage, nrs. 19, 131, 144.
Gemeente-archief, Utrecht, nrs. 54, 86.
Centraal museum, Utrecht, nr. 58.
Jhr. dr. M. R. Radermacher Schorer, Utrecht, nrs. 39, 150, 154, 155, 158, 170, 172—174, 176—182, 185, 187—190, 192, 194, 197, 202, 203, 207, 215, 219, 221, 246—255.
Chr. Leeflang, Utrecht, nrs. 157, 175, 183, 184, 186, 191, 193, 195, 196, 198—201, 204—206, 208—214, 216—218, 220, 222—243.
G. A. Evers, Utrecht, nrs. 4—6, 7, 8, 22—24, 27, 30, 31, 35, 37, 38, 41, 113, 114, 120—125, 129, 132, 133, 136—140, 143, 147—149, 151, 152, 156, 162—169, 171, 245.